

KAKO NASTAJE ROD¹

Ako je stvarnost vrsta šatora razapetog preko metalnih nosača pojmova, misaonih navika i ideja, onda knjiga Džudit Batler pogađa u jedan od njegovih stubova nosača, u njegovu osovinu. Udarac je toliko snažan da se sve klima, a šatorsko krilo talasa i iščezava njegova poznata nam forma. Zatim na naše oči dobija nov oblik i baš na njega sad moramo da se naviknemo, revidirajući sve očiglednosti, sve što je stabilno i pripitomljeno. Šta reći?! – baš takve prelome za sobom važne knjige.

Napisana 1990. godine, knjiga *Nevolja s rodom* poslednjih godina postala je fundamentalna ne samo za feminizam, nego i za razmišljanja o temeljima kulture.

Uza svu svoju hrabrost i beskompromisnost, *Nevolja s rodom* čedo je svog vremena – dete koje uporno zapitkuje šta znači „realno“, i to više nije pitanje kojim se bave samo kabinetski filozofi, to je nespokojstvo koje se odavno iskralo iz univerzitetskih biblioteka da bi kopkalo obične ljude i da bi se njime sve više bavila filmska umetnost i popularna književnost. Poput njihovih junaka počinjemo da preispitujemo ono što je na prvi pogled očigledno, a što je možda samo plašt nečeg drugog; ne treba odmah poverovati tome što je na površini, što je zavodljivo realno, jer danas tako funkcioniše naivna prostodušnost. Motiv nepoverljivosti prema „realnom“ pojavljuje se aktuelno kod mnogih stvaralaca – počev od Dena Brauna koji proveravajući neki sitan detalj opštepoznatog narativa, izvlači iz njega nova, potpuno neočigledna značenja, pa sve do autora *Matriksa*, koji tera svog junaka da otkriva bolnu, i ujedno oslobađajuću istinu da je poznata stvarnost, u stvari, laž i konstrukt. Pojam matriksa veoma dobro prenosi polaznu tačku za rasuđivanje Džudit Batler.

S velikim nepoverenjem ona prilazi prosvetiteljskoj pretpostavci o postojanju stalnog, stabilnog „ja“ i fiksiranog identiteta jedinke. Trudi se, međutim, da dopre do mehanizama konstrukcije ispod tih pojmova. Smatra da je mehanizam politički, jer svaki put ima veze s vlašću. Tamo gde se pojavljuje tendencija jasnog, razgovetnog definisanja subjekta („ja“ i „mi“), sve što ne staje u definiciju smesta biva isključeno. „Ja“ i „mi“ su iluzorne konstrukcije, fantazmagorije koje su se oprostile od bilo kog vida unutrašnjeg usložnjavanja.

Batler je pre svega feministička filozofkinja, zato se njena razmatranja tiču prvenstveno žena kao kolektivnog subjekta, tog grupnog „mi“ koje se, kako tvrdi, konstituiše samo putem isključivanja dela grupe koju treba da reprezentuje. Šta se krije ispod pojmova „žena“ i „ženstvenost“? Šta staje u taj skup i šta označava tu odliku? I šta uopšte znači „žena“ i „muškarac“?

Uzmimo film Nila Džordana *Igra plakanja*, u kom se junak zaljubljuje u jednu ženu. Ne sumnja u svoja osećanja, i ne sumnja da je objekat njegove želje žena, pošto izgleda kao

¹ Esej iz knjige *Moment niedźwiedzia*, Warszawa, Krytyka polityczna, 2012. (Prim. prev.)

žena. Pa ipak se pokazuje da je spoljašnji utisak pogrešan i da je voljeni objekat ipak – muškarac. Naš junak se „zaljubio u ženu“, ali kad otkrije da objekat nije žena, ljubav ne prolazi. Možemo dakle smelo da postavimo pitanje: da li je hetero ili homoseksualac? Možda u muškarcu i dalje vidi ženu, i „muškost“, kao odlika ljubljene žene, uopšte mu ne smeta? A možda baš naprotiv – voli muškarca jer je gej i nesvesno je odabrao nekog s polno dvoznačnom spoljašnjošću, naslućujući i predosećajući muškarca ispod ženskog plašta? A možda se zaljubio baš u takvog a ne u drugog čoveka, u ljudsko biće, a njegov pol vidi kao drugorazrednu kategoriju? Samo postavljanje takvih pitanja, rekla bih, pokazuje kako se mogu zamrsiti dve binarne, protivrečne i jednostavne kategorije. Koliko duboko u nama sežu „ženstvenost“ i „muškost“? Da li postoji neki temelj, dubina gde se nalazi taj „pravi rod“ i na kom nivou se ta podela izvršava? Da li smo sazdani slojevito, kao glavica luka, naša suština je tamo ispod svih tih slojeva? Da li smo možda više varijacije svih tih dimenzija istovremeno?

Kad vidimo ženu obučenu kao muškarca i muškarca preobučenog u ženu, onda uzimamo za istinu to što prvo primetimo, tvrdi Batler, uzimamo za istinu, za očigledno, za pol, pošto je svaka nejednoznačnost problematična za pamet. Pamet ne voli nejednoznačnost, što su psiholozi zaključili još početkom prošlog veka. Pamet se priklanja svakom matriksu koji bi mu pomogao da uredi u tvrdi višeznačni, nejednorodni, fragmentirani svet. Tako nastaje rod.

Batler dovodi u pitanje ne samo pojam koherentnog i unifikovanog subjekta feminizma, i odbacuje kategoriju „ženstvenosti“ kao iluziju podređenu interesima vlasti. Ujedno i upozorava da način formulisanja definicije tog subjekta povlači za sobom i način formulisanja njenih političkih interesa.

U Poljskoj smo imali priliku da vidimo takav problem za vreme izborne kampanje 2007. godine kada se novonastala Partija žena pozvala na kategoriju „žena“ kao politički efikasnog subjekta koji bi učestvovao u vlasti. Ubrzo se ipak pokazalo da je takva autodefinicija isključila sve što u tu kategoriju nije stalo. Partija žena je konstatovala da interesi žena orbitiraju oko materinstva i porodice i u tom pravcu su formulisani glavni politički postulati. Partija je odbacila stav prema abortusu shodno kojem bi tako definisana „žena“ održavala određene emancipatorske težnje, ostavljajući ih ipak u kontekstu falogocentričnog patrijarhalnog društva čije norme prihvata. Na jednom od izbornih susreta prihvaćena je deklaracija da Partiju žena ne interesuju problemi lezbijki (kao svojevrsnih ne-žena prema formulisanoj definiciji). Ovde je „žena“ ono što joj je dopušteno da bude u opresivnom društvu u kojem vlast drže muškarci, društvu koje predstavlja upravo njihove interese.

Revolucionarni pristup Batler zasniva se na tome što ona nišani u ono što se čini apsolutno očigledno i što ne podleže nikakvoj diskusiji – da je jedinka uvek ili žena ili muškarac, muškog ili ženskog roda. Uprkos tome, što tvrdi tradicionalni feminizam, rod je nešto isključivo društveno konstruisano (gender). Za Batler, rod je vrsta performansa. Rod je nešto što neprekidno stvaramo, što izvršavamo u svakodnevnom životu, a identitet subjekta je uvek performativan, uvek nastaje zahvaljujući ponavljanju normativnih gestova, a time podleže varijacijama i nestabilan je. Rod je, kao i identitet „ja“ – skup znakova. Taj rodni šou

traje neprekidno, i vodi do ustaljivanja, a na kraju se stvara utisak da je rod nešto što je dato, prirodno, očigledno. U filozofskom smislu postaje esencija.

Knjiga *Nevolje s rodom* je feministička, i ona otkriva živopisnija, dublja i složenija lica feminizma. Feminizam je u svojoj suštini pokušaj ustanovljenja potpuno novog i svežeg pogleda na celokupnu stvarnost, i ne tiče se samo aspekta žena. Tako shvaćen, mogao bi da prevrednuje osnovne misaone pretpostavke koje su učinile da isključenosti i nejednakosti zapažamo kao „prirodnu datost“, ne čudimo im se i ne primećujemo ih. Na taj način feminizam se pretvara u filozofiju svih tih elemenata nesmeštivih u okvire definicije većito samodefinišućeg subjekta koji drži dizgine vlasti.

Dekonstruisanje kategorije „ženskosti“ omogućava joj da počne da postoji na potpuno drugi način. Ona postaje otvorena, raznorodna, polimorfna kategorija. Nešto je nalik na amorfnu zajednicu, crkvu raskolnika od privilegovane „muškosti“. Tako shvaćen feminizam treba da neguje svoju naročitu funkciju koja polazi od odbacivanja svega strogo omeđenog, definisanog, konstruisanog i opterećenog *status quo* stanjem. Feminizam tad postaje revolucionarna praksa, jer se situira nasuprot onome što je zatečeno. Neprekidno ponavlja svoje „ne“ i „to nije to“, a takođe primenjuje prevratničku strategiju ukazivanja na iluzornost rodnog identiteta i njegovog „fantazmatičnog statusa²“ kao što to čini *queer*. Parodija bi tada bila u onome što najbolje dekonstruiše postojeću kategoriju „žene“.

Pod svoju kritičku lupu Džudit Batler takođe stavlja i tradicionalnu psihoanalizu koja, više nego bilo koja druga ideja, podržava patrijarhalno ustrojstvo stvarnosti i kritikuje njen „veliki narativ“. Prvo, preispituje priču o utopijskoj prvotnoj jednakosti polova i njeno kasnije bolno diferenciranje; drugo, dovodi u pitanje psihoanalitičku paradigmu porodice koju čini majka, otac i deca. Upitajmo se, kaže, kakav bi stav trebalo ta dobro poznata priča da ima prema čestoj situaciji kad nemam oca ili majku, kad su me podigli baba ili deda. A šta ako se vaspitavam u porodici u kojoj su roditelji istog pola? A ako se moja porodica sastoji od mnogo članova, kao što se to dešava u komunama ili verskim zajednicama? Na taj način pokazuje da Frojdova psihoanaliza (ali i većina koja na taj ili na drugi način bazira psihoanalitičku školu) favorizuje jedan model oblikovanja rodnog identiteta. U stvari, znamo da je situacija mnogo komplikovanija, zato identitet uopšte ne mora da bude kohezivna unifikovana celina, nego više diskontinuirani proces pun variranja i varijabilnosti.

Reperkusije tako shvaćenog roda suštinske su. Čim žena ne postoji, čim je znak prazan, kako onda razumeti emancipatorske težnje feminizma – od koga i od čega feminizam tre-

² Filozofija Džudit Batler oslanja se na paradoks: striktna feministička filozofkinja koja se angažuje za žensku emancipaciju i feminističku teoriju, a s druge strane, jedna od glavnih njenih teorijskih intervencija jeste preispitivanje osnovnih pojmova od kojih su te teorije formulisane. Ona pre svega preispituje unifikovan subjekat feminizma i odbacuje esencijalnu kategoriju „ženstvenosti“ kao fikciju koja služi interesima vlasti. U *Nevolji s rodom* Batler kaže da je feminističko „mi“ uvek samo fantazmatična konstrukcija koja negira unutrašnju složenost i neucelovljenu definisanost tog termina, a konstituiše se putem isključivanja onog dela grupe koju treba da predstavlja. Zbog tako kontroverznih tvrdnji Džudit Batler je pretrpela mnoge kritike i političke zamerke, da tako dijagnostikuje ne samo suštinski problem feminizma, nego i drugih novih društvenih pokreta. (*Prim. prev.*)

ba da oslobađa, ako ono što treba da se oslobodi pokazuje tako nerazgovetno i nepouzdanost?

Knjiga Džudit Batler je odmah po objavljivanju pretrpela oštre kritike, i od feministkinja takođe. Zamerali su joj da je preokupirana postmodernističkim koncepcijama subjekta, da razdvaja feminističku tehniku od prakse, da raslabljuje emancipatorski potencijal. Skretali su pažnju na to da su žene u istoriji bile notorno lišavane sopstvene subjektivnosti, autonomije i mogućnosti da delaju i da je danas opasan paradoks staviti te, za feminizam tako važne pojmove, u isti koš s ludačkom postmodernističkom dekonstrukcijom.

Ova knjiga je fascinantna i inspirativna čitalački doživljaj. Ponekad nas pomalo brutalno izbacuje iz misaonih kolotečina i energično tera napred. Živimo u zemlji koja s teškom mukom prihvata razmišljanja u kategorijama biološkog pola i kulturnog roda, zemlji u kojoj savršeno dobro uspeva božja aritmetika: dva su pola i jedna istina. U svakom dnevnom listu naći ćemo priču o tome šta je „prirodno“, a šta nije, šta je „u skladu s prirodom“, a šta devijacija i patologija. Knjiga *Nevolja s rodom* traži da se ide dalje, u sfere u kojima bi se praktična primena iznetih postavki pretvorila u istinsku revoluciju – etičku, društvenu, civilizacijsku.

Ne bojte se svi vi, tradicionalisti, ne zebite pristalice dobrog starog sveta u kojem je svako savršeno definisan i ima svoje dodeljeno mu mesto u prirodi, dok je za sve one nerazgovetne rezervisano mesto na margini. Čitajući ovu knjigu testirajmo njene ideje u svojoj mašti, pokušajmo da zamislimo svet koji bi nastao kad bi se ideje Džudit Batler sprovele u delo. Ko zna ne bi li to bio još jedan obrt kopernikanskog kalibra? Batler nas uči kako da dovodimo u sumnju najočiglednije paradigme. To je uvek bio stvaralački zadatak. Dovoljno je da se otvorimo za budnost u matriksu jezika, u tromosti pojmova i inerciji vlastitih misaonih navika.

(S poljskog prevela **Milica Markić**)